

РІЧНИЦІ. ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

ЦІЛЮЩА СИЛА ПОЛИНОВОЇ ГІРКОТИ

Микола ІЛЬНИЦЬКИЙ

В особі Ірини Калинець вражає насамперед багатогранність її творчих зацікавлень, поєднана з активністю громадської діяльності. Кожна зі сфер, якій вона віддавала свій талант й енергію, може заповнити ціле життя людини та принести їй заслужене визнання. Але в Ірини Калинець ця багатогранність не є зміною окремих зацікавлень, у ній виявилася цілісність особистості, цілеспрямованість характеру, єдність дії і вчинку, Слова й Долі. Сьогодні ця особистість постає у своїй завершеності, і виникає нагальна потреба осмислити її, віддати ту повагу та шану, які вона заслужила своїм страдницьким, героїчним життям.

Спитаємо чи не кожного львів'янина, хто така Ірина Калинець, і почуємо, що це активний громадський діяч, патріот України, яку не зламали мордовські табори й заслання, борець за легалізацію Української Греко-Католицької Церкви, за незалежну Україну.

Спитаємо літератора, хто така Ірина Калинець, і він додасть, що вона – талановитий поет, прозаїк, літературознавець.

Спитаємо історика, хто така Ірина Калинець, і почуємо, що вона – проникливий дослідник глибинних пластів історії України та сусідніх держав.

Та, зрештою, нікого не треба й запитувати, бо найкращою відповіддю на ці й багато інших запитань є восьмитомне видання її творів у дванадцяти книгах, яке підготував до друку Ігор Калинець, і яке, втім, залишилося відкритим для нових знахідок і публікацій.

Розмаїтість творчих інтересів Ірини Калинець вражає, і може постати запитання, чому вона не зосередилася на вузькому колі занять, не присвятила своє життя літературі чи науці, кожна з яких потребує теж повної самовіддачі. Чому? Згадаймо тоді, що подібні закиди робили й Іванові Франку, зокрема його соратники Леся Українка та Гнат Хоткевич). Іван Франко відповідав на них: це цікаво для мого розуму. Подібний закид Ірині Калинець теж робив її побратим по творчості й боротьбі Василь Стус, який писав в одному з листів до неї: «А де вірші? Що пориваєшся – бентежна – на всі боки. Бери приклад з Ігоря, який пише вірші – і все». Але тут вона була солідарна з Іваном Франком і реагувала на все, що тривожило її душу й сумління. І так упродовж усього життя.

Нема потреби розповідати біографію Ірини Калинець, розкривати основні події її життя і творчості. Це робили вже Михайло Осадчий, Петро Шкраб'юк, Юрій Зайцев, Тарас Салига, Любомир Сенік і багато інших дослідників дисидентського руху, та літературного процесу загалом. Сама ж творчість вичерпно розкрита у книгах восьмитомника.

Серед багатьох галузей творчої діяльності Ірини Калинець мені, як літераторові, найперше хотілося б виділити її поезію, хоча кількісно вона займає порівняно незначне місце в її творчому доробку. У восьмитомнику їй справедливо виділено перший том, який містить, якщо судити за змістом, вибір із шести поетичних збірок і має дуже промовисту назву «Шлюб з полином».

Полин – справді ключове слово в поезії Ірини, яке охоплює широкий спектр семантичних значень, аллюзій, асоціацій. Цей символ супроводжує нашу історію та культуру, починаючи від легенди про євшан-зілля, донесеної до нас Галицько-Волинським літописом, в якому цілюща сила полинової гіркоти («я єсм полин і суть моя гірка, що поїть соками нутро землі моєї») відновила пам'ять про рідну землю половецькому князеві, що волею обставин опинився на чужині, і змусила його повернутися на рідну землю. «Чому саме полинові судилося навертати людську душу і розум до священної, обітованої рідної землі?» – поставила письменниця запитання у статті «Чужинецька легенда, що стала рідною» і відповіла: «Мабуть, лише душевні страждання навертають людину до джерел – до спільноти – народу, нації». Не випадково після таборів та заслання Ірина Калинець обрала для самвидавчого журналу назву «Євшан-зілля». Але виявилось, що полин може бути не тільки цілющим євшаном. Бо ось «піднялась тінню Батьківщина і вивергла ... полинове Зілля з іменем Чорнобиль» (чорнобиль – теж вид полину).

Дивна, хоч і по-своєму прикметна річ, що поезія Ірини Калинець, навіть попри перегуки певних мотивів (зокрема мотив синтезу язичницького біосу і християнського етосу як основи українського світосприйняття), за своєю поетикою дуже відрізняється від поезії Ігоря Калинця. Поетеса виявила цілковиту суверенність і самостійність свого голосу. Якщо в Ігоря Калинця переважає пластика малюнка, звукова поліфонія, а голос ліричного героя демонструє показний спокій, то в Ірини – переважає душевний неспокій, її лірична героїня всі драми і болі свого часу бере на себе, пропускає крізь себе.

У цьому поезія її більше споріднена з лірикою Василя Стуса, з яким її єднали «дротом телефонним Колючі табірні дроти». У «Дорозі вигнання» Ірини Калинець виразно звучить те ж «дрижання душі», що і в Стусових «Палімпсестах», той самий мотив жертвності і потрактований не як нещастя, удар долі, а навпаки, як дарунок долі, богопомазаництво, як хрест, узятий на себе свідомо і добровільно понесений кривавою, але радісною дорогою на Голгофу. В обох поетів звучить екзистенційний мотив творчості, що народжується з великого болю. «Бо що таке поезія? – писав Серен К'єркегор. – ... Людина ... носить у душі важкі муки, з вустами, крізь які прориваються такі крики і стогони, які звучать дивовижною музикою». Саме дивовижною музикою звучать поезії авторки збірки «Остання з плакальниць», у яких цей плач пронизує трагічні сторінки української історії від «Осліплення Василька Тербовлянського» до поруйнування стрілецьких могил:

Остання з плакальниць – пусті мої уста.
І мова обвугліла, невогниста...
Відпливають тіні – напливають тіні,
Наче на весіллі – сивий дим похмілля...

Рушники з калиною – тернями стежиною
Барвінковим квітом – із могил столітніх.
Масвом-китайкою – порвана нагайкою,
Думою прадавньою – згубою безславною.

За такими рядками вчувається не тільки стан болю, а й глибока обізнаність із історією. І дійсно, поезія Ірини Калинець тісно пов'язана з її науковими пошуками, в яких бачимо спроби власного прочитання важливих сторінок історії та культури. Тут уже виступає Ірина Калинець-історик. Цей аспект її творчих зацікавлень вимагає уваги спеціаліста-історика, але вже те, що в цих пошуках її постійно підтримував і консультував такий авторитетний учений, як професор Ярослав Дашкевич, говорить само за себе.

Мені доводилося бути на презентаціях історичних книг Ірини Калинець, а ще частіше слухати її усні розповіді. Вона любила такі розмови і вела їх, очевидно, з багатьма своїми знайомими, вивіряючи логіку своїх тверджень, тримаючи в голові безліч фактів і наукових ідей та формуючи власну концепцію. Це стосується, зокрема, праці «Епоха гунів та її передісторія: (У світлі біблійних джерел)». Авторку цікавили не тільки і не стільки етногенетичні процеси, пов'язані з виникненням степової імперії європейських гунів, як те, що пов'язувало гунів з українським етносом. Бо ж в українській науці були твердження про слов'янське походження гунів Миколи Костомарова та заперечення такого погляду Миколаєм Гулаком, до слова, обох кирило-мефодіївців. Пам'ятаємо також резонансний роман Івана Білика «Меч Арея», де гунни названі українцями, а їх вождя Атилу на український лад перейменовано на Гагила. Ірина Калинець намагалася розвіювати міфи: обравши для свого трактування біблійний ключ, вона називала гунів нащадками Ізраїля, а імперію гунів – поліетнічним утворенням. І справа не в тому, чи таке трактування буде сприйняте іншими вченими. Справа в тому, як відзначив у передмові до цього дослідження Ярослав Дашкевич, що «Ірина Калинець допоможе усвідомити потреби українських гуманітарних наук у цій ділянці», оскільки «у 50–70 роках минулого століття склалася парадоксальна ситуація: з одного боку, гунська проблематика еміграційної української науки вийшла на світову арену, з іншого – красномовна мовчанка науки в самій Україні».

Ірина Калинець не має наміру в названій праці та інших дослідженнях виносити остаточний вердикт на суді історії з тієї чи іншої проблеми. Вона скеровує увагу на важливі проблеми національної історії і культури, зокрема на ті, які трактували тенденційно з викривленням фактів, намагається захистити національні надбання від зазіхань сусідів. Такими, зокрема, є дослідження «Загадки хрещення України-Руси», «Життя Феодосія Печерського», «Студії над “Словом о полку Ігоревім”». Попри широке коло проблем, ці праці об'єднує ідея, так сформульована у «Вступі» до праці «Студії над “Словом о полку Ігоревім”»: «Освоєння історичного спадку, насамперед давніх пам'яток, нині для української науки є стратегічним завданням. Адже здебільшого (і особливо в радянський час) дослідження давньоруських пам'яток і мови було прерогативою російської науки, яка виконувала насамперед ідеологічне завдання: кожна пам'ятка розглядалася з точки зору “старшого брата” та його безапеляційного “права” на історичну давнину. І якщо у XIX ст. “Слово ополку Ігоревім” ще не роз-

глядалося як “політичний козир” російського шовінізму, то згодом великодержавна політика в науці робила все можливе, щоб вирвати не лише “Слово”, а й всю історичну давнину з українських рук. У вкрай критичному стані опинилося українське мовознавство – українській мові було визначене право існування шойно з кінця XIV – поч. XV ст., шкільні програми започаткували вивчення літописних пам’яток та “Слова о полку Ігоревім” лише в курсі російської літератури. І це було не тільки теоретичним постулатом, навіть ідеологією, а й директивою».

І справді, коли в 1970-ті роки відділ української мови тодішнього Інституту суспільних наук Академії наук УРСР (тепер Інститут суспільних наук ім. І. Крип’якевича НАН України) започаткував видання «Словника староукраїнської мови», що охоплював лексику, починаючи лише з XIV–XV століть, відповідно й джерела були взяті тільки з цього періоду, бо документи періоду Володимира Великого та Ярослава Мудрого вже опинилися поза межами нашої історії та у відомстві російської науки. У «Передмові» до першого тому цього словника сумнозвісний академік Білодід-Белодєд стверджував, що в XIV–XV століттях на східнослов’янській основі сформувалася спільна для українців і білорусів актова мова, а в XI–XII століттях «в українській та білоруській писемності розвиваються нові стилі й жанри, з’являються видатні твори світського і конфесійного письменства...».

Ірина Калинець багато зробила, щоб повернути вкрадену давнину в українські руки, руки тих, кому вона належить. Чи йдеться про хрещення Руси-України, яке вона, услід за Михайлом Брайчевським, доповнює й поглиблює його аргументацію, перенесла на сто років уперед, період князювання Аскольда, чи про постать Іларіона Русина, чи про тлумачення «темних місць» «Слова» – всюди чуємо голос патріота. А при цьому спостерігаємо тверезий погляд на кожну з досліджуваних проблем, ерудита, який оперує великим фактажем, але підходить до кожного факту із різних боків, обізнаного з різними тлумаченнями історичних подій, і намагається якомога переконливіше обґрунтувати свою інтерпретацію фактів і поглядів.

Ірина Калинець глибоко відчувала силу й вади української ментальності, риси яких нові епохи успадковують від попередніх. Це виразно «прочитується» в її детективному романі «Вбивство 1000-літньої давності», в якому химерно переплітаються колізії давньої української історії і сучасність, і тільки реалії видають свою історичну реальність. В одному з її інтерв’ю 1995 року читаємо: «Я – не пророк. У мене таке враження, ніби нинішня Україна переживає історичний період, як за часів Київської Русі, коли байдужі до долі країни князьки розтягували її, не дбали про культуру, ні про освіту, лише про свою кишеню... Якщо Україна збереглась, у тому є якийсь сенс». Ці слова набувають сьогодні ще більшого значення, ніж тоді, коли були написані. Сенс вона вбачала в збереженні духовності («в духовному ми – незнищенні») і багато зробила для її збагачення. І словом, і ділом. Статті, виступи та заяви Ірини Калинець уклалися у два об’ємні томи, які, за словами скрупульозного упорядника восьмитомника Ігоря Калинця, містять не всі матеріали, багато ще не розшукано в періодиці, багато з ефіру залетіло хіба що в небесний архів. Про них можна сказати те, що вона сказала про статті свого вчителя й порадника, професора Ярослава Дашкевича, а саме, що діапазон їх

«поширюється на всі ділянки державотворчого, культурного, освітнього та релігійного життя України...». А при тому, додамо: вони позначені чіткою аргументованістю, гострою полемічністю, у них струмують то ліризм, то іронія.

Назву лише деякі з них: «Митрополит Андрей – будівничий нації», «За Вефлеємською зорею, або дорога істини», «Релігія. Церква. Інтелігенція. Держава», «Між законом і благодаттю», «Влада своя. А мислення – чуже», «Торгаші, або думки все ще дисидента», «Чорний вірус сатани»...

Попри всі випробування долі, яких довелося зазнати Ірині Калинець, вона зуміла реалізувати свій творчий потенціал у всіх тих галузях, які вважала для себе важливими. І те, що не встигла завершити, – дописати книгу «“Коло на обличчі безодні”»: вільні студії над текстами Святого Письма», яку вважала «книгою свого життя», вона залишила своїм наступникам і послідовникам. Бо важливе має знайти продовження.

Життєве коло завершилося, коло духу триває і воно не має кінця.

*Стаття надійшла до редколегії 10.02.2016
Прийнята до друку 20.05.2016*